

KÖNYVSZEMLE

Csetri Elek: *Kelemen Lajos élete és munkássága*. Sajtó alá rendezte János Mihály. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2012. 184 p.

Jakó Zsigmond „Klió erdélyi magyar napszámosai” példaképének nevezte Kelemen Lajost. S ezzel utalt rá, hogy jóformán a 20. század végéig tájainkon működő mindegyik történész, sőt a humán tudományok legtöbbjének művelője is közvetlenül vagy közvetve a legendás levéltáros hatása alatt állott. Ő teremtette meg az 1920-as években annak a humán tudósnak a prototípusát, aki egyszemélyes intézményként egy-egy tudományág, témakör gazdájává válik, s többnyire valamilyen kötelező feladatokkal járó főfoglalkozás mellett értékes adatgyűjtéssel, összefoglaló feldolgozásokkal segíti a tudomány haladását. A mestert többnyire tanítványainak teljesítménye dicséri. Kelemen Lajos nem jutott el a nagy összegezéséig. De két tanítványa, Szabó T. Attila és Jakó Zsigmond munkái összmagyar viszonylatban is építőkövei művelődéstörténetünknek. S az egykori Bolyai Egyetem történész-iskolájának tagjai is mind a Kelemen Lajos-i utat járták a maguk egyszemélyes műhelyében, még ha módszerét jóval meghaladták is.

Ennek tudatában vállalkozott Csetri Elek, az utolsó tanítványok, munkatársak egyike arra, hogy köny-

vet, lényegében monográfiát készítsen a mesterről. Kelemen Lajos az utóbbi két évtizedben állandóan jelen van művelődéstörténetünkben, az Erdélyi Múzeum-Egyesület [EME] legnagyobb munkatársai közt tartja számon, a műemlékvédők erdélyi egyesülete is 1990 óta nevét viseli. Sas Péter két terjedelmes kötetben (2006, 2009) sajtó alá rendezte jóformán valamennyi – szétszórtan – nyomtatásban megjelent írását, s elkezdte levéltári hagyatékának közzétételét. Doktori disszertációt, s kis kötetet (2009) is írt róla. Gyarmati Zsolt szintén tanulmányban értékesítette Kelemennek a levéltárban fellelt *Naplóját*. Lényegében az 1990-es évek második felében kezdődött meg Kelemen Lajos „újra felfedezése”. Ez annak tulajdonítható, hogy a belügyi-ek egyszerűen elkobozták az unitáriusok gyűjtőlevéltárából az igen terjedelmes Kelemen-hagyatékot. Sokáig senki sem tudta, hogy hol őrzik, majd mikor kiderült, hogy az Állami Levéltár kolozsvári gyűjteményébe került, várni kellett a hagyaték rendezésére. Csak ezután juthattak hozzá a kutatók. De azért Kelemen-anyag maradt az unitáriusoknál, sőt az Akadémiai Könyvtár gyűjteményében is. A legna-

gyobb tétele e hagyatéknak a *Napló*. Ennek 1894–1927 és 1933–1938 közötti részei az Állami Levéltárba kerültek, az 1928–1933 közötti köteg viszont az unitáriusoknál maradt. Ez együtt körülbelül 3300 kézírásos oldalt tesz ki. Máig kérdéses, hogy 1938 után írt-e naplót a történész, s ha igen, az hol lappang. Ez a napló jóformán teljes tükrét nyújtja szerzője életének. De kortörténeti szempontból is rendkívül fontos adatokat, mozzanatokot örökít meg. Egyben fényt vet a levéltáros gondolkodására, mentalitására is. Sok kérdéssel kapcsolatban itt nyersen kimondja véleményét, amit a nyilvánosságának szánt írásaiban gyakran árnyal. A hagyatéknak e *Naplón* és számtalan kézíraton kívül megőrizte Kelemen jóformán valamennyi személyes iratát, családi és hivatali dokumentumát.

Csetri Eleket az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2009-ben sorra kerülő évfordulós ünnepei indították munkára. Az egyesület kiemelkedő személyiségeit bemutató *Hivatás és tudomány* című kötet számára ő vállalta Kelemen Lajos életpályájának a feltérképezését. Ezt elkészítette, s 40 oldalon meg is jelent. Csakhogy éppen a *Napló* és a hagyatéknak átnézése során rengeteg anyaga gyűlt fel, amit nem értékesíthetett a megszabott terjedelmű dolgozatban. Így szánta rá magát, hogy egy átfogó, önálló Kelemen Lajos-monográfiát írjon. 2010 januárjában bekövetkezett hirtelen halála azonban nem hagyott időt neki, hogy a lényegében megírt,

előszóval is ellátott munkát maga véglegesítse, bocsássa sajtó alá. Az a számítógépében maradt munkacímekkel, néhol utólagos kiegészítésekkel. Csetriné Lingvay Klára János Mihály sepsiszentgyörgyi művészettörténészt kérte fel a számítógépes hagyatéknak könyvvé formálására. Így jelenhetett meg 2012 végén a *Kelemen Lajos élete és munkássága* című kötet az Erdélyi Múzeum- Egyesület kiadásában.

Csetri az előszóban leszögezi, hogy munkáját a szélesebb közönségnek szánta: „a szeretet és tisztelet jegyében a kegyeletes túlzásra hajló nekológ hangvételen túlmenő valós képet próbálunk felvázolni, a műveiben ma is élő kutató tudóst igyekszünk megidézni”. Ennek megfelelően a munka világos szerkezetű, jól áttekinthető. Lényegében mindazt összefoglalja, amit a legendákban élő tudósról a 21. században tudni illik. Fő forrásként mindezekelőtt a *Naplót* hasznosítja, s gyakran idézi a mester 1997-ben Molnár Lehel közölte *Önéletrajzát*, valamint Szabó T. Attila megemlékezéseit.

A kötet két fő részre oszlik. Az első, közel száz lapos rész a *Kelemen Lajos életútja* címet viseli. Hat szakaszra osztja a nyolcvanöt esztendő. A gyermekkor és a marosvásárhelyi kolégiumi élet bemutatásában Csetrinek aránylag könnyű dolga volt, hiszen a levéltárban őrzött családi iratok mellett rendelkezésére állott a tudós betegágyán megírt, s 1993-ban alulírott által közzétett visszaemlékezése (*Születtem*

Marosvásárhelyt. Önéletrajzi feljegyzések). Kelemen gondolkodását befolyásolta az ősök emléke, az ottani Református Kollégiumban élő 48-as hagyományokat őrző szellem, különösen Koncz József és Bihari Sándor tanárok történelmi szemlélete. Ekkoriban kezdte a vidéket járni, felkutatni a történelmi emlékeket. Szülei családi élete azonban egyáltalán nem volt mintaszerű. Az iszákos, kis keresetű édesapa mellett sokat nélkülöztek.

Az életrajz második fejezete a pályaválasztásra és az egyetemi évekre vonatkozik. Az édesapa jogásznak szánta fiát, de Kelemennek szerencséje volt azzal, hogy az érettségén vizsgabiztosként a kolozsvári történészprofesszor, Szádeczky Lajos szerepelt, s ő biztatta a történelmi pályára. 1896-tól tehát a kolozsvári egyetem történelem–földrajz szakos diákja lett az ifjú. Itt elsősorban Szádeczky támogatta, de Márki Sándor professzor is egyengette útját. A régész Pósta Béláról és az ókori történelmet előadó Schilling Lajosról is mindig nagy tisztelettel emlékezett meg. Csetri szerint a Teleki-levéltár rendező magántanár, Gergely Sámuel válhatott példaképévé. Továbbra is járta a környező falvakat, professzorait is elkísérte kutatóútjaira. Egyetemi tanulmányaihoz az anyagi háttérrel Gidófalvy István közjegyző biztosítja azzal, hogy felfogadja fia mellé nevelőnek. A Gidófalvy családnál megismerheti a város nagyjait, a nagypolgári életvitelt. Vizsgálva nehezen boldogul,

s már ekkor kitűnik önfejűsége, szóki-mondó természete: szinte mindegyik támogatójával valahogy konfliktusba kerül.

A pálya első szakaszaként Csetri az 1902–1918 közötti eseményeket tárgyalja. 1902-ben sikerül ugyanis Kelemennek napidíjasként elhelyezkedni az Egyetemi Könyvtárban. 1903 őszén – két év késéssel – leteszi az egyetemi tanulmányokat lezáró szakvizsgát, de Szádeczky minden biztatása ellenére sem jelentkezik doktorátusra. Így pedig könyvtári előhaladásra nem számíthat. Úgyhogy 1907-ben elfogadja felekezete meghívását, s az Unitárius Kollégiumban vállal helyettesi állást. Miután 1908-ban megszerzi a tanári diplomát, véglegesítik. A következő tíz évben főállású tanár, de mellette állandóan kutat az EME levéltárában, sőt az egyesület tüköri állását is elvállalja 1907-ben. Jó tanárnak tartották, aki diákjait könyvtárba, kiállításokra, kirándulni viszi. A lényegesen magasabb fizetés lehetővé tette, hogy 1910-ben megnősüljön, szép lakást béreljen. Neve egyre ismertebbé vált a városban és szakkörökben is. Az EME választmányi, majd 1917-ben a zártkörű Erdélyi Irodalmi Társaság rendes tagjává választják. Kitartó kutatómunkájának is elismerése, hogy 1918 elején az Egyetemi Könyvtár keretében a múzeum-egyleti levéltárnál megürülő állásba „állami tanárként” szolgálattételre őt osztják be. Ekkor válik ténylegesen levéltárossá. Az év végén azonban új

világ kezdődik: román fennhatóság alá kerül Kolozsvár, majd a trianoni döntés megpecsételi Erdély sorsát.

Ezután következik az életrajz legterjedelmesebb fejezete: a két világháború közötti korszak. Kelemen Lajos meglehetősen nehéz helyzetbe jut 1918 után. Ő az EME levéltárának a vezetője, de az EME-nek a magyar állammal kötött szerződése folytán ő is állami könyvtári alkalmazott. Miután 1920 nyarán megözvegyül, s kislánya sorsa egyedül az ő vállára nehezedik, az év őszén nem tagadhatja meg a román király iránti hűségeskü letételét. Egyben a román nyelv elsajátítását is kell vállalnia, s ezzel csak nehezen boldogul. Már korábban is, EME-titkárként Kelemen Lajos sokat tett a vidéki kastélyokban, kúriákban hányódó családi levéltárak megmentéséért, begyűjtéséért. A világháború utáni nehéz helyzetben, a román földreformok idején még sürgetőbbé vált ez a munka, hiszen a nemesi-főnemesi családok egy része távozott az országból vagy városra költözött, s a romladozó kastélyban senki sem törődött az irományokkal. Az 1920-as években mind élesebbé vált az EME és az egyetem közti konfliktus. Az állam nem akarta fizetni a gyűjtemények egyetemi használatáért járó bért, sőt az EME működését is egy időre felfüggesztették. Ilyen helyzetben az állami alkalmazott Kelemennek 1920-ban le kellett mondania az egyesületben viselt tükári tisztségéről. A hivatali munka mellett, ha felkérték, előadáso-

kat is tartott. Így a református teológia épületében mindössze egyetlen tanévig (1920/21) működő Tanárképző Intézetben Erdély története és Diplomatika tárgykörben tartott előadásokat. A 20-as évektől a teológusoknak külön is rendszeresített levéltári gyakorlati órákat. 1930-tól pedig a kolozsvári román egyetemen tanuló magyar történészhallgatóknak szemináriumot vezetett, műemlék-látogatásokat szervezett. A könyvtár élére a román hatalom a budapesti Egyetemi Könyvtár korábbi munkatársát, Eugen Barbult nevezte ki. Az ő 10 éves korszakában Kelemen Lajos csendben végezhetette munkáját. Az utód, Ion Muşlea igazgató azonban már állandóan zaklatta a magyar alkalmazottakat, így levéltárosunkat is. 1933-tól állandóan emlegették Kelemen nyugdíjazását. Erre végül 1938-ban került sor. Ekkoriban választják a Magyar Tudományos Akadémia kültagjává is: ő az egyetlen, akit a két világháború közti Erdélyben ez a kitüntetés ért. Ezután többet utazhat, gyakrabban felkeresheti volt tanítványát, ifj. Gidófalvy Istvánt dobokai kúriájában. Családi életét beárnyékolja leányának egy szerencsétlen házasság után 1939-ben bekövetkezett halála. Ekkor már Kelemen Lajos „intézménynek” számít, a városba látogatóknak ő a kalauza. A tudósok, írók tőle kérnek tanácsot, a családfa-kutatók neki írnak az ősokról érdeklődve. S ő továbbra is bejár a levéltárba kutatni, igyekszik minden felkérésnek eleget tenni.

Rövid fejezet mutatja be a „magyar világ” négyéves korszakát: 1940 után Kelemen Lajos elismerések sorát kapta, ekkoriban vált neve fogalommá. Egyetemi tanári katedrával kínálták meg, de ezt elhárította magától doktórátusa hiányára hivatkozva. Levéltári főigazgatóvá nevezik ki, s mellé levéltárosként Jakó Zsigmondot és Entz Gézát osztják be. A heraldikus Köpeczi Sebestyén József is a keze alá kerül. A kormányzó Corvin-lánccal tünteti ki. Főigazgatói szobája „valóságos zarándokhelyé” változik. Itt ismeri meg Csetri is személyesen. Ekkoriban „a múlt élő lexikona”-ként tartják számon. Az 1940-ben alapított Erdélyi Tudományos Intézet is munkatársai közé vonja. Felmerül Orbán Balázs Székelyföld-leírásának újbóli kiadása Kelemen Lajos kiegészítő jegyzeteivel. 1942 nyarán azonban az állami előírásoknak megfelelően újból nyugdíjazták. Az igazgatói tisztséget Szabó T. Attila, a legkedvesebb tanítvány veszi át.

„Az idős Kelemen Lajos”-t bemutató utolsó életrajzi fejezet már ismét a romániai, s ráadásul kommunista világhoz kötődik. Itt Csetri abból indul ki, hogy a korabeli szellemi életben Gaál Gábor és Kelemen Lajos világnézete, magatartása két ellentétes pólust képviselt. Így Kelemen teljesen mellőzték, publikációs lehetőség nélkül maradt, kis nyugdíjából alig telt a megélhetésre. Néha alkalmi megbízatásokból, diploma-másolási munkából kapott kis mellékjövedelmet. Közben az

általa annyi gonddal fejlesztett EME-levéltárat az Egyetemi Könyvtárból átköltöztették a Farkas utcai gróf Bethlen–Nemes-házba, s igazgatója Jakó Zsigmond lett. Itt továbbra is állandóan kutathatott, tanítványok vették körül. Szabó T. Attila kezdeményezésére az Erdélyi Múzeum folyóirat 1947-es összevont 1–4. számát Kelemen Lajos 70. születésnapjára és munkássága fél-százados évfordulójára emlékkönyvvé alakították. A szám ki is került a nyomdából, de bekötését és terjesztését Gaál Gábor leállította. Úgyhogy csak néhány bekötött példánya maradt fenn. 1950-ben aztán az EME-t is felszámolták, s a levéltárat átvette a Román Akadémia akkor létrehozott kolozsvári fiókja. Tanítványai-tisztelői még a Bolyai Egyetem útján próbálták segíteni. Így ennek kintjában jutott napi ebédhez. 1957-ben pedig az egyetem kiadásában jelenhetett meg a 80. születésnapját ünneplő 711 lapos emlékkönyv. Ez lett az egyetem legrangosabb kiadványa: 45 szerző ünnepelte az idős tudóst. A kötet végén közölték Kelemen könyvészetét is. Ugyancsak ekkoriban tervbe vették a tudós válogatott dolgozatainak a kötetbe gyűjtését, de erre már nem kerülhetett sor. Az utolsó megtiszteltetés 1960-ban érte, amikor egyháza főgondnokául választották. Jött a csontritkulásos, fájdalmakkal járó betegség, a hosszas Ortopéd Kórházban való kezelés, majd a rokon családnál, a kolozsvári Attila úti háznál töltött pár hónap, hogy aztán 1963. jú-

lius 29-én bekövetkezzék az elkerülhetetlen vég. Az unitárius templomból méltó tiszteletadással temették a Házsongárdi családi sírba.

A könyv második része a *Kelemen Lajos életműve* címet viseli, s négy alfejezetből áll. A szépen elmesélt életrajzot követően az olvasó itt a művek tudományos elemzését várná, Kelemen Lajos helyének kijelölését a tudománytörténetben, a korabeli történetírásban. Ez azonban feltételezné a teljes életmű átolvasását, a kéziratokét is. Csetri a kézenfekvőbb megoldást választja, felleltározza a nyomtatott és kéziratot hagyatékokat, s ennek során mond itt-ott véleményt a művekkel kapcsolatban. Ma már ez a leltár sem lehet teljes, hiszen a kézirat születése idején jelent meg Kelemen Lajos műveinek negyedik gyűjteményes kötete (2009) hatszáz oldalon.

E fejezet bevezetőjében Csetri megállapítja, hogy – számításai szerint – az addig nyomtatásban megjelent Kelemen-írások terjedelme „mintegy 2000 nyomtatott oldalt” tesz ki, tehát egy írás átlag terjedelme 5 oldal. „A megjelenteket terjedelemben messze meghaladja a kéziratban maradt, félig kész gyűjtemények oldalszáma” – szögezi le, a kéziratok terjedelmét a ki-nyomtatottak kétszeresére teszi.

Az önálló kiadványokat bemutató fejezetet két részre osztja: az egyik az életében megjelenteket, a másik a posztumusz köteteket veszi számba. Az első csoport nagyon szegényes: egy

1902-ben összeállított, s több kiadást megért Kolozsvár-kalauz; egy 1909-ben elkészített EME-történet, az EME négy vándorgyűlése (1910, 1911, 1912, 1916) emlékkönyvének az összeállítása és részben írása, a Daniel család adattárának szerkesztése (1913), Hermányi Dienes József emlékiratának szemelvényes közzététele (1925), valamint Bánffy Jánosné Wesselényi Jozefa bárónő 1848–49-i élménybeszámolójának a sajtó alá rendezése (1931). A posztumusz kötetek már jóval gazdagabb képet festenek. B. Nagy Margit 1977-ben és 1982-ben sajtó alá rendezi a *Művészettörténeti tanulmányok* két kötetét. Bálint István János 1989-ben *Kolozsvár* címmel képeskönyvet jelentet meg Budapesten Kelemen Lajos írásait felhasználva. E sorok írója 1993-ban a történész öregkori gyermekéveire vonatkozó feljegyzéseit rendezi sajtó alá *Születtem Marosvásárhelyt* címmel. Sas Péter 2002-ben Kelemen Gidófalvy Istvánról írt monográfiáját, 2006-ban a *Művelődéstörténeti tanulmányok* – ma már hozzá tehetjük: első – kötetét teszi közkinccsé. Mindegyik kötethez hosszabb-rövidebb bevezető tanulmány is csatlakozik.

A szakterületeket veszi számba a következő rész. Itt tanulságos az írások megjelenésének periodicitása: 1918-ig 181, 1920–1940 között 186, 1945-ig 25, azután mindössze 8 írása került sajtó alá. Azt is megállapítja, hogy míg az első világháború előtt dolgozatait inkább a szakfolyóiratok közölték, a

kisebbségi helyzetben többnyire az erdélyi napisajtóban, havi és heti folyóiratokban közölte népszerűsítő jellegű írásait. Míg pályája első részében a forrásközlemények, történelmi adalékok, családtörténeti adatok, történelmi életrajzok, könyvismertetések vannak túlsúlyban, a következőben a kevésbé politikai kötöttségű művészettörténet válik uralkodóvá. „Adattárközpontú beállítottságú alkat volt” – állapítja meg Csetri. Fő célkitűzése rendszerint a pontos adatok megállapítása, rendszerbe foglalása. Így kedvezett alkatának a családtörténeti kutatás, az adattár összeállítása, felmerült egy unitárius egyháztörténet, illetve egy unitárius lexikon megszerkesztése, művészeti életrajzi lexikon megírása. Sajnos, a legtöbb téren csak apró közlemények keletkeztek. Két területet emel ki a szerző, ahol igazán sikeres volt Kelemen Lajos: az egyik a műemlékvédelem, főleg kolozsvári vonatkozásban, a másik pedig az EME levéltárának fejlesztése. Ez az 1902-es 50 000 darabról 1944-re elérte a 600 000-es darabszámot, s ez nagyrészt neki köszönhető. Úgyhogy Kelemen főművének ezt a felbecsülhetetlen értékű gyűjteményt tarthatjuk. S Kelemen Lajos a kutatók kiszolgálásában is példakép volt: önzetlenül minden olvasójának kikereste a legjobb forrásokat, soha sem tett félre magának közlendő, megírandó témákat, dokumentumokat.

A kéziratos hagyaték számbavételét annak a 16 tételnek a felsorolása

nyitja, amelyet már az 1957-es emlékkönyv végén a könyvészetbe foglaltak. Ezekhez még 14 tételt csatlakoztat a levéltári hagyatékából. Legfontosabbnak a *Napló* közzétételét tartja. Ezt először Gyarmati Zsolt tervezte, újabban Sas Péter ígéri. Intim jellege miatt azonban nagyon sok kérdést vet fel a közlés mi-kéntje. Kelemen több ezer levelének az egybegyűjtése is soron lévő feladat, ezzel Budapesten Kálnoki Kis Tamás foglalkozik. Egyik-másik levele kész tanulmány. Az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat 146. számaként közzétett *Radnótfája története* (1942) is tulajdonképpen egy válaszlevélként született.

Az utolsó fejezet Kelemen Lajos szellemi-lelki arcáról próbál képet rajzolni. Ez talán a leginkább forrásértékű rész. Itt az egykori munkatárs-tanítvány vall a mesterről, s egyben megpróbálja elhelyezni az erdélyi kortársak közt. Legtalálabbak e sorai: „Azok emlékezetébe, akik őt ismerték, örökre bevésődött jellegzetes öregkori alakja: egyenes tartása, szabályos fejalkata, kefefrizurára nyírt hófehér haja. Rózsaszínű arcából égszínkék szemek és messze néző nyílt egyenes tekintet, őszinte és tiszta ember nézett reánk, határozottságot, de egyben jóságot sugallva. Szívjóságával első percben el-lentétesnek tűnik örökölt lobbanékony természete, hangulatember mivolta, néha sértőnek tűnő modora, de ezzel szemben mindig megmutatkozott az igazságtevés, a jóvátétel mosolya vagy szóbeli kifejezése, szándéka.”

A könyv függelékét egy, az EME választmányához címzett 1916. december 1-jén kelt jelentés zárja: ebben Kelemen Lajos és Tavasz Sándor beszámol arról a körútról, melynek során a román betörés elől a veszélyeztetett terület templomaiból és kúriáiból klenódiumokat, kéziratokat menekítettek megőrzésre az EME táraiba.

Csak sajnálni tudjuk, hogy Csetri Elek nem véglegesíthette kéziratát. Bizonyára, egyhuzamban való végigolvasása során, több helyen húzott volna belőle. Előfordul, hogy egy-egy idézet, megállapítás – mint például a Schilling Lajosra, Eötvös Károly látogatására vagy pedig Kelemen Erdélyi Irodalmi Társaság-i tagságára vonatkozó – kétszer-háromszor is ismétlődik. Néhol a sajtó alá rendező is bátrabban javíthatott volna. Ő vagy a korrektor felfigyelhetett volna, hogy a szövegben Benczédi Gyulánét emleget a szerző, s a lap alján – helyesen – Benczúr Gyuláné szerepel a jegyzetben. Az is feltűnhe-

tett volna, hogy az 1957-ben indult kiadványok közé nem sorolható be *A Hét* című lap. Szintén közismert, hogy a gyűjteményeiket felajánlók a Kemény családnak nem a bárói, hanem a grófi ágából származtak. Mivel a könyv a szélesebb olvasóközönségnek íródott, jó lett volna nagyobb betűkkel szedni, s esetleg képekkel is illusztrálni.

Mindenképpen nyereség a kötet, s jókor is jelent meg. 2013 nyarán Kelemen Lajos halálának félszázados évfordulójáról fogunk megemlékezni. Illő volt, hogy ekkorra legyen egy alapmű, ami teljességében áttekintse a levéltáros-történész életpályáját és szellemi hagyatékát. A tanítvány méltató, az emlékezés-tisztelgés jegyében készült monográfiája ez. Reméljük, hogy az évforduló alkalmából a Napló, majd a levelezés-kötet is sajtó alá kerül. S aztán a következő nemzedék valamelyik tagja elkészítheti a szakembereknek szóló kritikai jellegű monográfiát is.

Gaal György